

A háború utáni jugoszláv irodalom egyik legértékesebb alkotása

Borbély János

RANKO MARINKOVIĆ: RUKE, ELBESZÉLÉSEK, PROSVETA KIADÓ, BEOGRÁD, 1956

Érdekes véleménykutatást végzett tavaly a zágrebi Vjesnik mindenre kapható újságíróhada. Tárgya általában az irodalom, alanyai pedig a legillusztrisabb horvát írók. A többi között egy igen kényelmetlen kérdést is feltettek az érdemes szerzőknek. Nyílt színvalómásra szólították fel őket egy olyan dologban, melyről íróféle szeret ugyan beszélni, de sohasem a nagy nyilvánosság színe előtt. A kérdés körülbelül így hangzott: A háború utáni jugoszláv irodalom melyik alkotását tartja legértékesebbnek, ki a kedvenc szerzője ebből a körből? A feleletek összegezésekor kiderült, hogy legtöbben Ranko Marinkovićsal rokonszenveznek, mégpedig igen jó társaságban: Andrićsal és Krležával együtt. A legjobb háború utáni irodalmi alkotásnak pedig Ranko Marinković „Ruke” (Kezek) című elbeszélés-gyűjteményét emlegetik leggyakrabban, és mindjárt utána Andrić és Krleža háború utáni idők műveit.

A közvéleménykutatás, az anket, mondják, a köz véleményének érzékeny barométere, s talán hinni is lehet neki. És ha így van, akkor könnyű megállapítani Ranko Marinković helyét a mai horvát és az egyetemes jugoszláv irodalomban.

A horvát irodalom egy újabbkeletű osztályozása szerint Ranko Marinković a jelenlegi horvát írók harmadik nemzedékéhez tartozik, melynek tagjai a két világháború között munkásságukat, de írói kiteljesedésüket csak a felszabadulás után érték el. Kaleb, Segedin, Franičević, Desnica, Simić, Vučetić generációja ez. Új utakat törtek házuk táján, részben a korszerű világirodalom új irányzatainak, nagy íróegyéniségeinek hatására. Rokonságot tartanak fenn a francia szürrealistákkal, Faulknerrel, Hemingway-vel, Kaffkával, Eliot-vel, Lorcával. A valóság naturalista, sőt klasszikus értelemben vett realista ábrázolásának helyébe ennek a nemzedéknek a műveiben a való világ dolgainak egy közvetettebb ábrázolásmódja lépett. Nem egyszerűen tanúságtétel ez; a léggör, a hangulat érdekli őket, ez van képeikben, szimbólumaik-

ban. Az az őszinte vágy vezérli őket, hogy fölfedezzék az élet sorsdöntő igazságait, amelyekért érdemes feláldozni az egyén kis igazságait.

Ezzel a nemzedékekkel érkezett Ranko Marinković, és Kezek című elbeszéléskötetében önálló, autentikus íróegyéni-ségül mutatkozott be.

Marinković kötete az első elbeszéléstől az utolsóig egy töretlen ívű fejlődési vonalat tár elénk. A „Holt lelkek” (a gyűjtemény első darabja) lelki problémákkal vívódó, magatehetetlen hőstől — akivel, hasonlatképpen, nem véletlenül asszociálja az író a fogalom-má vált gogoli hőst, Csicsikovot —, a kötet végén eljut a bátor, harcok akciójában kiálló önmagáig, aki jelképesen életét áldozza fel, hogy egyetlen, halálos öleléssel megölje a lelkekre lidércként nehezedő, fojtogató elnyomatás jelképévé váló csendőrt és vele mindenfaíta elnyomatást a világon. A meddőn, nyálasan intellektualizáló, mindenek felett érzékeny, bizonytalan. Félelmek gyötörte embertől — akinek félelme, bizonytalansága világméretűvé dagad, amikor összefüggésbe kerül a második világháború ki'örése előtti nagy-politikai konstellációval —, eljut a forradalmár-emberig, akinek harca bár egyéni akció, bizarságában pedig tipikusan intellektuelre valló, mégis életre-halálra szóló igazi harc. Amaz gyenge ember, olyan, aki nem hisz semmiben sem, még önmagában sem — holt lélek; emez már harcós, olyan, hogy ha ma még nem is, de holnap bizonyosan fegyvert ragad és ott lesz a többivel, forradalmat csinál.

Ez a könyv két antipódusa, és ami közte van, arra röviden talán azt lehetne mondani, hogy képek a dalmáciai kisváros életéből, de minden zsánerszerűség nélkül. Semmi sincs a tenger kékségéből, végtelenségéből, a naplementék hangulatából, a citromfák illatozásából; semmi sincs a halászok hajnali kivonulásából, a halászelet vesztelvéből és nyomorúságából, — mind-ebből semmi sincs a könyvben. Más érdekli az író. A dalmáciai kisváros sorsdöntő pillanatait igyekszik megörökíteni egyrészt, másrészt ennek az életnek társadalmi vonatkozásai érdeklik elsősorban, továbbá embereinek lelki relációi. A háború előtti tengerparti kisváros társadalmi- és közéletének fonákságai, posványa, erkölcs-telensége, a kisvárosi viszonyokra jel-

lemző típusok, figurák, íme ez érdekli az író, ezt igyekszik rögzíteni mindig lebilincselő, eleven, asszociatív mesélő kedvvel megírt történeteiben. Megjelennek a kisváros hivatalosai, potentátusai, a városelnök és politikai ellenlábasa, a patikus; a csendőr, akinek alakja Marinkovićnál valóságos szimbólummá női ki magát; a finánc meg a bukott patrícius, akinek egyéni tragédiája mögött ott kiált osztálytragédiája is; megjelenik a kisember, a munkás és a legkisebb kisember is, az utcai kucséber, a mérleges, a lámpagyújtogató, a borbély, akinek „officinája” egyúttal afféle klub is. A politikai vezetőségek főhadiszállása. Másrészt, a kötet néhány darabjában finom lélekrajzokkal találkozunk. Az emberi lélek legtitkosabb rezdülései kerülnek tollára. Az asszociációk végtelen láncolatában elhatol egészen a lélek patológikus mélységéig. És mindezt egy stílusfigurákban gazdag nyelvetten kapjuk, amiből sohasem hiányzik a humor, a szatíra, a finom gúny.

Ez utóbbi — úgy látszik —, az írónál adottság, de törekvés is. Szorosan összefügg ugyanis Marinkovićnak azzal a törekvéssel, hogy lerántsa a leplet minden hamis nagyságról, hogy megmutassa a doleok fonákját. Innen az a könnyed, fölényes gúny, amely végvonul valamennyi írásán. És amely egyúttal írói állásfoglalás is. Depatetizáció igen, következetes depatetizáció minden vonalon, minden helyzetben, akár váratlan fordulatok, akár megtorpanások árán is a pátoz magasbalendülő útián. A tragédia például Marinković alkotásainak szűrőjén át nem is tragédia, hanem csak tragikomédia. „Por” című elbeszélése bizonyítja ezt legkézzelérőbben. A volt patrícius, regegyesen szép, de szerencsétlen szerelme történetének fináléjaként, miután rettenetes perceket él meg volt kedves férjének vendégszerető hajlékában és lélekben teljesen összetörik, anyaszült meztelenül, a hajdani szerető leveleinek rózsaszínű halmaza fölött, ott a hitvestársak szobáinak tőzsomszédságában, elkeseredett, tehetetlen bosszújában — felakasztja magát. Ez eddig tragédia. Egy költőien, fenségesen szép szerelem komor záróakkordja. Az író azonban itt nem tesz pontot a történet végére. A zsinog elszakad, az öngyilkosjelölt a földre huppan, a vendéglátó házigazda — a férj — és felesége — a volt szerető — kétségbeesetten be-

Amihez hozzányúl, minden témája érdekes problémává nő kezében. Az is igaz azonban, hogy csupán arról ír, ami közeláll szívéhez. A francia esszéirodalom legszebb hagyományaiiban gyönyörködhetünk Kolozsvári Grandpierre Emil írásait olvasva, valóban a szépirodalom és a tudomány határterületén járunk: a gondolatok, meglátások kifejezését a szépiró támogatja és a francia nacionalizmus tisztá, józan gondolkodásmódja nyomja rá bélyegét. Az „értelem fegyelme” jellemzi tanulmányait s ha erényeiről akarunk beszélni, ezt kell kiemelnünk.

Kolozsvári Grandpierre Emil szemlélete, mint már jeleztük, polgári. Legjobban megvilágítja ezt vallomása, amit Babits prózájáról írt tanulmányában tesz: „Az irodalom csak mint emberi magatartás érdekel, mint sajátos vízió a valágról. Az egyéni magatartás lételének egyedüli bizonyítéka: a megnyilatkozás, a kifejezés.” Kár volna vitába szállni az íróval felfogása helytelenségéről, amikor ezt a felfogását rögzítjük, elsősorban azért tesszük, hogy az író többi sajátossága felé megnyíljon a kapu. Az író érdeklődésének középpontjában a kifejezés áll, tehát nem véletlen, hogy a stílus és külön a forma köti le érdeklődését. Ott remekel, ahol valamilyen író stílusáról beszél. Babits stílusát például így jellemzi (közben magát figyelni, a maga stíluseszmenyét is megfogalmazza vele). „Mint minden nagy íróé, Babits stílusa is új és eredeti. Puritán szelleme irtózik a sallangoktól, a szélahámos máztól, az olcsó díszektől, a csillogó és üres nagyot mondástól. Stílusának tömör szépségét az avatott is csak szerencsés pillanataiban veszi észre... Nem az egyes szóban keresi az eredetiséget, mint Szabó Dezső óta oly számosan, hanem a mondatban, a mondatok egymás közti viszonyában...” Egy másik írásában így vall erről: „A próza rendeltetése, gyakorlati feladata a közlés. A stílus legnagyobb művésze nem más, mint a gondolatok, tények lehetőleg megbízható közvetítője. Az, amit a nyelv szépségének, művészieségének nevezünk, ráadás, de értéke csak akkor van, ha valóban az...”

Ilyen tételekből vezeti le azután igen érdekes mondanivalóját, amely elvisz a realista regény problémájáig is és azon túl a magyar regényirodalom bírálatáig. A fentebbi idézetben foglaltakat a próza gyakorlati szerepének tart-

ja, s erre a gyakorlati szerepre, szerrinte, a magyar próza nem mert vállalkozni, mert az író *„semmi sem érdekeltte, hogy tömondatokban nem lehetett kifejezni, vagy nem sikerült valamely hol színes, hol pusztán zavaros képbe belenyomorítani”*, ugyanakkor megállapítja, hogy a magyar irodalmi stílusban szinte áthidalhatatlan szakadékok tátognak, a magyar nyelv nem egységesen fejlődött, mint például a francia irodalomban, ahol *„a legelvon-tabb filozófiai gondolatok lényegében ugyanazon a nyelven szólnak meg, mint egy elbeszélés...”*

S a stílus kérdései után eljut az ábrázolás kérdéséig. A kötet központi írásának tartom Csonka stíluseszmeny, csonka emberlátás című tanulmányát, amely könyörtelen őszinteségével, kegyetlen objektivitásával mutat rá, ha polgári módon a fonákjáról is, a magyar irodalom újabbkori fejlődésének egyik sajátosságára: a gondolkodásra keptelenség jelenségér. Így kezd tanulmányát: *„Regényíróink túlnyomó részének az a közös vonása, hogy bonyolultabb elmélkedésektől következetesen tartózkodik. Nyelvünket írók, újságírók, tanárok, amennyire lehetséges, megtisztították az intellektuális elemektől, s egy szakember elszántságával fordítottak hátat az élet egészének, az érzelmi és az érzelmi jelenségek kedvéért...”* A stílusból következett az emberlátásra, holott éppen fordítva van, a stílus nem oka, hanem következménye az író világlátásának. Hasonló ehhez az a megállapítása is, hogy *„nehéz volna eldönteni, hogy a csonka stíluseszmeny alakította-e ki a csonka emberlátást vagy fordítva történt...”*

Nem kétséges, fordítva történt, s így az író csupán a részletek pontos meglátásáig, könyörtelen feltárásáig juthatott el egy-egy telitalálatában. Ilyen mondatokat olvashatunk tanulmányában: *„Párhuzamosan a csonka stíluseszmennyel, az epikáról is csonka eszmeny alakult ki. Regényhőseink nagy többsége fej nélkül bolyong kalandról kalandra. S amilyen vastagon árasztják magukból az életszagot Móricz hősei például, ugyanolyan vékonyka a lellemi életük. A regényhősöknek ez a rendje az izzadságával, az emésztésével, az étvágyával, a nemiségével igazolja hitelességét, soha gondolataival...”* Újabbkori irodalmunk kérdéseinek megértéséhez nélkülözhetetlen a szempont, amit itt az író felvetett. Szép

rontanak és megtalálják őt lenn a padlón, abban a lehetetlen helyzetben. Ez már nem tragédia. Ez már komédia. A legördülő függőny megállt félúton a szerző nem tartotta be a játékszabályokat, becsapott bennünket: záró akkord, igen, de utána felhangzik még egy víg, csúfolódó-csipkelődő tiráda.

Marinković megkísérlti bemutatni a világháború első napjainak hangulatát a kisemberek nézeteinek tükrében. Itt sincs semmi pátosz, semmi a honfiúi szólamokból, de a pacifista szólamokból sem. Megmutatja, hogy az emberek félelemmel telve, aggódva olvassák az újsághíreket, gondfelhős homlokkal várják a behívót, mely majd elsodorja őket az ismeretlen jövő felé, és amit hátrahagynak, az is csak gond, mert annak a neve: asszony, család, gyerek. Így láttatja tehát Marinković az olvasóval a nagy világegyes első napjait nálunk, ahol még akkor viszonylagos béke van. És amennyire nem szokványos ennek a hangulatnak a raizában, épp olyan eredeti, amikor egy kis dalmáciai sziget idegen katonai megszállásának első óráit örökíti meg. A megszálló katonák nem elszabadult őrdegek, nem folynak vérpatakok, nincs tömegmészárlás bár — érezzük — némaságával, hallgatásával az egész város ellenáll. Az író azonban nem ezeket a képeket festi. Ehelvelt inkább a hatalmától meginttasodott, hiú és korlátolt csendőrmester mosolvra derítő figurája meg ellenfelei révén emberi légkört teremt melv a történelmi és művészi szempontból ugyanolyan igaz, mint a megszállás és ellenállás eseményeinek legvértesebb krónikái. Mert ez látásmód dolga. Attól függ, hogy mire irányítottuk írói szemléletünk reflektorfényét. Mert Ranko Marinkovićot, az író, nem az események majdan tan-

könyvekbe is beleszerkesztendő történelmi körítése érdekli, hanem mindek előtt emberi relációi. A csendőrmester romlottsága a rendszer romlottsága, bukása pedig egyúttal az egész rendszer bukása is, ezt mondja meg a sorok között. De ezen túl rámutat még a következő négy év feltételezhető eseményeinek a csirájára is. Érezeti, ha nem is mondja meg, hogy íme, itt van Ilija csendőrmester, nézzétek, mivé aljasodott: sintér lett a megszálló megbízásából — holnap bérenc lesz belőle; itt van Mile, ez az egyszerű csendőrlégény, figyeljétek meg haragját, gyűlölet van a szemében — holnap ott lesz az erdőben; no és Manzo, a klozetos, ez a patkány, árnyékszéki rossz szellem; több büszkeség van benne, mint az egész királyi csendőraltszti bagázsban, holnap talán már bombákat fog rejtgetni kamrájában... A jelen magában hordozza a jövő eseményének csiráját, és most itt járunk a kettő határmezsgyéjén, fordulópontnak vagyunk szemtanúi, most nyilatkozik meg, ki milyen ember és milyen lesz a jövőben... De nem született áruló és nem született forradalmár egyik sem, nem éltet sem királyt, sem mást egyik sem, egyszerűen emberek valahányan, akik a változó idők forgatagában vagy megállják vagy nem állják meg a helyüket.

Röviden ez az, ami a könyv említett két pólusa között van. Gazdag tartalom ez, és az a világ és az a korszak, melyről tudósít, ha történelmileg mégoly közeli is, általa kerül emberi közelségbe. A „Kezek” szerzője modern író a szó legszebb értelmében, és írásait, különösen ami elbeszéléseinek súlyát és lélekraizainak elmélvültségét illeti — Gustav Krklec szavaival élve — európai mércével kell mérni.

